

Diliçi Anlaşılırlığın Kullanılmasında Afganistan Türkmenesine ait Bir Şiir Örneği

Rıdvan Öztürk*

Özet: Yazılı metinlerde genelde çoğunluğun bildiği ve kullandığı standart Şekiller tercih edilir. Genel geçer ifade Şekilleri olan bu yapılar, bir bölgeden veya bir gruptan daha çoğunun kabul dairesinde yer alırlar ve kullanım sıklığı açısından da öncelikli yer tutarlar. Ancak bunların dışında kalan bazı yapılar, genelin bilgisi veya çağrışım alanı dâhilinde olmakla birlikte, öncelikli yer tutmayıp, daha sonraki sıralarda yer alırlar.

Öncelikli kullanım özelliği olmayan yapılar, anlaşılırlığın kullandığı durumlar ortaya çıktığında ifadede yerini alırlar. Arap harfli metinlerde noktasız harflerle söz söyleme sanatı olan “hazf” de bu durumlardan biridir. Afganistanlı Türkmen Őairi Abdülkerim Behmen, bir Őiirini “hazf” e örnek olarak kaleme almıştır. Çalışmamızda, anlaşılırlık kullanılırken standart dışı Őekillerden bu Şiirde nasıl faydalandığı gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dil ii anlaşılırlık, standart dışı Şekiller, Afganistan Türkmenesi, hazf

A Poem Example Belonging to Afghanistan Turkmen in Using Language Intelligibility

Abstract: Standard forms in literature are used for knowing everybody. These structures which are generally accepted statement are found acceptance by most of a region or a group and these are primarily in terms of usage frequency. However some of them outside of structures as well as these are knowing by general are take place later in the usage.

Non-priority features structures take place in statement when using intelligibility situations arise. “Hazf” which is rhetoric as in writing composition or poem without using dotted letters in texts with Arabic letters is one of these. Afghan Turkmen poet Abdulkarim Behmen had written one of own poems as a “hazf” example. In our study, it was indicated how benefited from examples of non-standard grammar while using intelligibility.

Key Words: Language Intelligibility, non-standard form, Afghanistan Turkmen, hazf

* ozturk@selcuk.edu.tr

1. Giriş

Afganistan Türkmenleri eserlerinde Arap alfabesi kullanmaktadırlar. Arap alfabeli metinlerde henüz tam standart bir imlâ yoktur (Öztürk 2008). İmlâda görülen bu duruma paralel olarak, dilbilgisel formlarda da zaman zaman standart dışı şekillerin kullanımı söz konusudur. Bunun bir örneğini, Arap alfabesinin sadece noktasız harfleri kullanılmak suretiyle yazılmış olan bir şiirde görebiliriz. Afganistanlı Türkmen şair Abdülkerim Behmen tarafından yazılmış olan bu “hazf” örneği şiir, onun şiir bilgisine örnek olsun diye tertip ettiği “Şiir Türkmen Dilinde” (ŞTD: 44) adlı eseri ile “Bagbostan” (B: 91) adlı eserinde geçmektedir.

2. Arap imlâsına dayalı bir sanat: Hazf

Hazf, Arap alfabesi ile noktasız harflerden teşekkül eden kelimelerle manzum veya mensur eserler yazmaktır. Böyle yazılara “mahzuf” denilir. Türkçe “hazf” örneği olarak Tecelli’nin divançesi ile Ziya Paşa’nın iki kasidesinden bahsedilebilir. Gerek Muallim Naci, gerekse Namık Kemal bu tarz yazı yazmanın vakit kaybı ve gereksiz bir külfet olduğunu bildirmişlerdir (Tahir’ül-Mevlevi: 51-52; Naci: 41-42).

Burada bizi ilgilendiren aslı konu, edebiyatta hazfın sanat olup olmadığı veya söz söylemede külfet olup olmadığı değil, bu şekilde dilin imkânlarının zorlanarak standart şekillerin dışında, ama anlaşılabilirlik sınırları içinde olan şekillerin kullanılmasıdır.

Abdülkerim Behmen tarafından yazılmış olan bu hazf örneği şiirde lehçe içi anlaşılabilirliğin veya lehçeler arası anlaşılabilirliğin nasıl kullanılabildiği açıkça görülmektedir:

3. Şiirde geçen standart dışı şekiller

3.1 ol-:

Oğuz grubu yazı dillerinden Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde *ol-* fiili kullanılırken, Türkmen Türkçesinde kuzey ve doğu lehçelerinde olduğu gibi *bol-* fiili kullanılmaktadır (Kara 2007: 234).¹Türkmenistan Türkmencesine paralel olarak Afganistan Türkmencesinde de *bol-* şekli asli özellik olarak karşımıza çıkar. Ancak Afganistan Türkmencesi ile yazılmış eserlerde asli olan *bol-* fiilinin yanı sıra az da olsa *ol-* fiili örneklerine de rastlanır:

Ya yaradan kaçan gövnüm şad *olar* Y 53
Yığlamaktan kara bagrım gan *oldı* BK 26

¹ *ol-~bol-* varyantlarının bu ayırt edici özelliğinden dolayı Oğuz grubu lehçelerine “*ol-grubu*” da denilmiştir (Tekin 2005: 368).

Behmen'in ele aldığımız şiirinde de -eserdeki diğer şiirlerdeki *bol-* kullanımının aksine- sadece *ol-* şekli kullanılmıştır. Hece ölçüsü yerine aruz ölçüsü ile yazılmış olsa idi, hecenin açık veya kapalı olmasından kaynaklanan bir zorlama düşünülebilirdi. Kaldı ki böyle olsa bile bir başka yönden yine anlaşılrlığın kullanılması söz konusudur. Şiirde *bol-* varyantı “b” harfinin noktası dolayısıyla hazf sanatına ters düşeceğinden *ol-* varyantı bilinçli olarak tercih edilmiştir: *hâdi olur 3, tâmi'olmas 7, hasûd olma 9, mihirli ol 9, keremli ol 10.*

3.2 --dır/-dir:

Türkmençede küçük ünlü uyumu üçüncü heceden itibaren bulunmaz. Bir başka deyişle “u” ve “ü” ünlüleri ikinci heceden sonra yazılmaz: *düzümlü, gorkunçlı* vb (Kara 2007: 241). Bu Afganistan Türkmençesi için de geçerlidir. Fakat buna rağmen metnimizde geçen bütün örneklerde ek, “y” ile yazılması gereken yerler de dâhil olmak üzere hep “vav” ile yazılmıştır: *adl ü daddur 4, dürr ü gövherdür 5, muttalidu r 6, hisardur 10.*

Burada ekin, neşet ettiği *tur-* (*turur* > *dur*) fiilinin ünlüsündeki yuvarlaklığı halen koruduğu düşünülebilirse de, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi ekin dar ünlülü *-dır/-dir* şekillerinin Afganistan Türkmençesinde de varlığı ve yaygın kullanımı, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır: *nimet-dir, devlet-dir, zahmet-dir TG 16; mukaddes-dir, müstecab-dir, EM 7*

Azameting-dir süyegim Muhammed
Şan şevketing-dir guvançım Muhammed TG 8
 Bugün sanga *lazım-dir* ki EM 9
 Validining duaları *makul-dir*
 Bil rasulıng duası dek *kabul-dir* EM 18

Hatta Afganistan Türkmençesi ile yazılmış metinlerde üçüncü hecenin yanı sıra ikinci hecede de küçük ünlü uyumunu bozan şekiller vardır:

Kutb-ı zaman Ebu Said Ebulxayr Aşkabadlı *Türk-dirler* TG d
 Ayb görüyorin gözüm *kör-dir* müng şükür TG 33
 Behmen *kul-dir* enäsine, xıdmetinden erinmäz EM 27

3.3 –mas/-mes:

Metnimizde olumsuz geniş zamanın bir örneği geçmiştir: *tâmi'olmas 7.* Esas itibariyle Afganistan Türkmençesi metinlerinde Türkmenistan Türkmençesinde olduğu gibi, olumsuz geniş zamanın teklik üçüncü şahsında *–maz/-mez* şekli kullanılmaktadır:

Okıb Kuran etsäm dua
Bir hakkingız hem *bolmaz* eda EM 28
Bu kırk hakking biräm bolmasa eda
Bilgin Behmen müddeang *bolmaz* beca EM 22

-mas/-mes şeklinin tercih edilmesinde “*sin*” harfinin noktasız olması etkili olmuştur. Ancak bu tercihte Afganistan’daki Özbeklerle Türkmenlerin bir arada yaşamaları ve Türkmenlerin yazılı eserlerinde halen belli ölçüde Çağatay yazı geleneğinden faydalanmaları da belirleyicidir. Bilindiği üzere gerek Çağataycada gerekse Özbekçede olumsuz geniş zamanın üçüncü şahıs çekimi *-mas/-mes* şeklindedir. (Eckmann 126; Öztürk 2005: 58)

4. Sonuç

Dilin sınırları ve kendi içindeki kolları belirlenirken karşılıklı anlaşılabilirlik belirleyici bir ölçüt olarak kabul edilir. İncelenen şiirde gerek standart Türkmenistan Türkmençesine gerekse Afganistan’daki Türkmençeye uygun düşmeyen bazı şekiller noktasız harf kullanma gerekliliğinden dolayı tercih edilmiştir. Burada işlenen *bol- ~ ol-*, *-dur ~ -dur* ve *-maz ~ -mas* şekilleri arasındaki tercihte Afganistan Türkmenlerinin kendi genel geçer şekillerinin yerine, aynı gruptaki başka lehçelerin veya bir arada yaşadıkları Özbeklerin lehçesinin şekillerini kullandıkları tespit edilmiştir.

5. Kaynakça

- B: Abdülkerim Behmen, Bagbostan, Pakistan, 1380/2001.
BK: Devlet Muhammed Bal Kızıling Divanı, (Haz. Abdülmecid Turan), Peşaver-Pakistan, 2000.
Eckmann 1988: Jaros Eckmann, Çağatayca El Kitabı (Çev: Güney Karaağaç) İstanbul1988.
EM: Abdülkerim Behmen, Ene Mehri, Kabil, 1381/2002.
Kara 2007: Mehmet. Kara, “*Türkmen Türkçesi*”, Türk Lehçeleri Grameri, Ankara 2007, s. 231-290.
Naci: Muallim Naci, Edebiyat Terimleri İstilahat-ı Edebiyye, (Haz. M.A. Yekta Saraç), İstanbul 1996.
Öztürk 2005: Rıdvan Öztürk, Özbek Türkçesi El Kitabı, Konya 2005.
Öztürk 2008: Rıdvan Öztürk, “*Afganistan Türkmençesi İle yayımlanmış Yayınların Yazım Özellikleri*”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, 20-25 Ekim 2008.

- ŞTD: Abdülkerim Behmen, Şiir Türkmen Dilinde, Pakistan, 1380/2001.
Tahirül Mevlevi: Tahir'ül-Mevlevi, Edebiyat Lügati, (Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973.
Tekin 2005: Talat Tekin, “*Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi*”, Talat Tekin Makaleler 3, Çağdaş Türk Dilleri, (Haz E. Yılmaz, N. Demir), Ankara 2005, s. 361–386.
TG: Abdülkerim Behmen, Tört Gül, 1383/2004.
Y: Hudaykul Yaver, Yürek Derdi, Eşar, Peşaver-Pakistan 1382/2003.

6.1 Çeviri yazılı metin

KELAM KEMALİ

Noktasız şiir bilen

1. İlm ü kemal adamı resa eder	Lekler derde mehlem ü deva eder
2. Adam aslı ilm ü kemalda malum	İlm ü amel adamı ala eder
3. İlimli oy hadi olur aleme	Selm-i sulha alemi sıla eder
4. Adl ü daddur humamlara mededkar	Her dadveri adlı kamreva eder
5. Adam gögsi dolı dürr ü gövherdür	Dahilere, gögsi dür ihda eder
6. Merd hüma dek gökde mıdam av eder	Muttalidür ki tama rüsva eder
7. Tami olmas adam aslı her halde	İrade vehem ilmi halva eder
8. Derde deger merd evladı her mıdam	Merd kömekde her gögsi mava eder
9. Hasud olma hased odlar her gögsi	Mihirli ol mihir sad ita eder
10. Keremli ol kerem her hal hısardur	Her keremlä ehl-i dil dua eder

6.2 Metnin sözlüğü

Dadver: adil, adaletli, doğru	Mava: yurt, yer, makam
Hasud: hasetçi, çekemeyen	Muttali: öğrenmiş, bilgili, haberli (olan)
Hüma: himmetli, azimli	Resa: yetişen, erişen
İta: verme, ödeme	Sa'd: kutluluk, uğur
Kamreva: isteğine erişen	Selm: selamet, barış
Lek: yüz bin	Sıla: armağan
Mededgar: yardımcı	

6.3 Arap alfabeli metin

کلام کمالی

لک لر درده مهلم و دوا ادر	علم و کمال آدمی رسا ادر
علم و عمل آدمی علا ادر	آدم اصلی علم و کمال ده معلوم
سلم صلحه عالمی صلا ادر	علم لی اوی هادی اولور عالمه
هر دادوری عدلی کامروا ادر	عدل و دادور 'همام لره مددگر
داهی لره گوگسی' در اهدا ادر	آدم گوگسی دولی' در و گوهر دور
مطلع دور که طمع رسوا ادر	مرد همادک گوک ده مدام آوادر
اراده وهم علمی حلوا ادر	طامع اولماس آدم اصلی هر حال ده
رد کومک ده هر گوگسی ماوا ادر	درده دگر مرد اولادی هر مدام
مهرلی اول مهر سعد اعطا ادر	حسود اولمه حسد اولدار هر گوگسی
هر کرم لا اهل دل دعا ادر	کرم لی اول کرم هر حال حصار دور